

En (historisk) tur rundt Andøya

Velkommen til en rundtur på Andøya – Norges tiende største øy (om det var noen som ikke visste det?). Vi skal først kjøre østsida av øya sør til krysset Risøyhamn/Bjørnskinn. Der skal vi krysse over øya og returnere på vestsida tilbake til Andenes. Hele turen vil ta ca to (?) timer.

Jeg skal – etter hvert som vi passerer de aktuelle områdene – fortelle nærmere om ulike tema, men her bare kort nevne noen særtrekk for Andøya, som gjør denne øya så spesiell.

For Andøya er spesiell og skiller seg fra de andre øyene i Vesterålen ved at halvparten av øyas overflate består av myrer som i gjennomsnitt bare hever seg ti meter over havet. Andmyran er Norges og Nord Europas største sammenhengende myrområde og dekker hele 168 kvadratkilometer. Arealet for hele øya er på under 500 kvadratkilometer.

Funn av pattedyr har avdekket at nordvestre del av øya må ha vært isfri under siste istid for 10.000 år siden. Og geologiske studier har avdekket at det levde fiskeøgler her for 140 millioner siden, det som kalles Jura-krittida.

Her finner vi også fastland-Norges yngste bergarter. Som eneste sted i Norge er det på Andøya funnet kull og foretatt prøvedrift. Og som eneste sted på fastlandet har det også vært boret etter olje her. Men det mange håpte skulle bli et oljeeventyr, forble dessverre bare med eventyret; det ble ikke funnet olje.

Også for botanikere og ornitologer er Andøya særs interessant. Og for de friluftinteresserte: her finnes 356 ferskvann og høgste fjell er 705 m (Kvasstind på sørenden av øya).

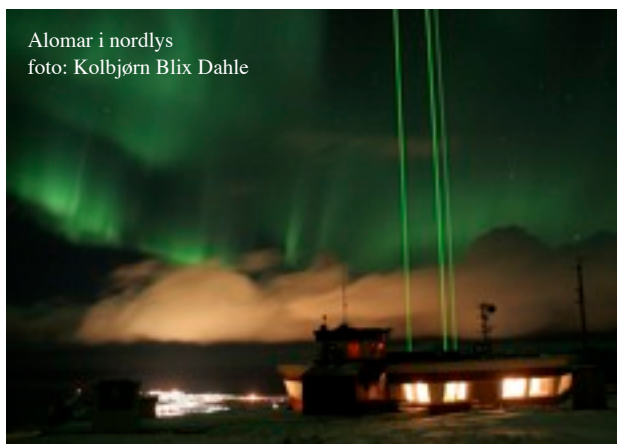
Alle som har tatt et blick på kartet veit hvordan denne øya pent og pyntelig ligger i nord-sør-retning, parallelt med resten av landet. Men faktisk er dette en ny oppdagelse. For på gamle kart ligger Andøya feil; på tvers, i øst-vest-retning. Det var ikke før rundt 1930 at Andøya fikk riktig plassering på kartene.

Dette er fakta og ikke noen myte. Men det finnes også myter om denne øya. Myten om Andøya som alveland er en av dem. Det heter seg at denne øya var et omvendt Atlantis, ei undersjøisk øy som dukket opp fra tid til annen. Men så var det noen (?) som kastet stål på øya mens den var over havet – og etterpå har den ligget her. Om enn ikke helt riktig på alle kartene ...

Rambergaksla:

Veien i fjellsida går opp til forskningsstasjonen Alomar. Der oppe sitter det mennesker og overvåker mange slags aktiviteter på himmelen. Takket være den avanserte forskninga som foregår der – og ved *Andøya Rakettskytefelt* – er det ingen andre steder som har så stor aktivitet knyttet til nordlyset som på Andøya. Derfor falt det kommunestyret i 1998 helt naturlig å erklære Andøy som verdens eneste nordlyskommune!

Men veien opp til Alomar brukes også av turgåere på fine dager, da utsikta over hav og land er ganske spektakulær.

Alomar i nordlys
foto: Kolbjørn Blix Dahle

Kjølhågen:

Strekningen vi nå kjører på er berykta blant det bilkjørende folk på øya. Her har mange biler blitt blåst av veien, og det har også gått med liv. Derfor er det satt opp bom her, som automatisk går ned og stenger veien når vinden blir for sterk (allerede ved liten kuling begynner varsellysene å blinke gult. Det er vind fra SV som forårsaker farlige fall- og kastevinder fra fjellet). Etter en vinter med mange ulykker, ga forsvarret tillatelse til å bruke en omkjøringsvei gjennom flyplassområdet, slik at trafikken nå skal gå uhindret når bommen er nede.

Skarsteindalen:

Opp til høyre under fjellet ligger den nedlagte militærleiren i Skarsteindalen, som ble bygd for å huse soldatene som skulle forsvare den militære flyplassen – som vi skal komme grundig tilbake til om litt.

Endletvatnet:

Først bare må jeg nevne *Endletvatnet naturreservat* – det minste av øyas mange naturreservat (Andøy kommune har 8 naturreservat og landskapsvernområder). På bunnen av dette vatnet er det funnet en 18.000 år gammel hodeskalle av en hermelin – et av mange bevis på at denne delen av Andøya var isfri under siste istid.

Haugnes:

Usynlig og utilgjengelig for folk flest, ligger – eller rettere sagt *lå* her til venstre nede ved sjøen – bygda Haugnes – som ble lagt ned av NATO; visstnok den eneste bygda som den kalde krigen har klart å fjerne fra kartet.

På Haugnes har det bodd folk i mange hundre år. Men i løpet av 20 år – fra 1953 til 1973 – klarte de militære makter å fjerne

Bildet hentet fra nettsiden til Haugnesbygda

bostedet for 300 mennesker. Og det uten at verken Storting eller kommunestyre fikk anledning til å mene noe om det i det hele tatt skulle etableres en militær flyplass her.

NATO ønsket seg en utskutt forsvarsposisjon mot Sovjetunionen, og Andenes lå laglig til. Det begynte så forsiktig, med ei beskjedne flystripe. Så balla det på seg, med flere rullebaner, taxibaner, forsvarsanlegg og øvelsesfelt. Hus, gårdsbruk, beitemark, sjøtomter, torvmyrer og veier ble ekspropriert og overdratt til flyvåpenet; folks livsgrunnlag ble radert bort. Unna for unna måtte innbyggerne her flytte, enten frivillig eller mer eller mindre tvunget.

Sjøl de som fikk arbeid på flystasjonen, og som var «programforpliktet» til å være positivt innstilte, fant det umulig å leve der under støyen fra tordnende jettfly og skyteøvelser som nærmeste nabo. Det ble fortalt at ungene på skolen kunne *se* at læreren snakket, men de *hørte* ingenting. For øvrig var dette en splitter ny skole som ble tatt i bruk *etter* at flyplassen ble påbegynt. For det var ingen først på 50-tallet som da ante hva denne flyplassetableringa skulle ende opp i.

Råderett og aktivitetsmulighet ble stadig innskrenket. Noen ga opp og flyttet frivillig, fordi de fant forholdene så forverret at de ikke kunne leve med det. Og da spilte nok den endra veiforbindelsen mellom Haugnes og Andenes en vesentlig rolle. Mens det før bare var et par steinkast til Andenes, ble den nye omveien over Kjølhågen på nesten halvanna mil. I all slags vær. Og ikke alle hadde bil på 50-tallet.

Andre var ikke fornøyd med erstatningsbeløpene og ble værende – i protest. For erstatning ble riktig nok gitt for gård og grunn, men først etter mange forhandlingsmøter, prøveskjønn, ordinære skjønn og overskjønn. Men det dro ut og folk måtte forlate i det uvisse. De forlot gjeldfrie heimer til nye med lån over pipa. Siste frist for å flytte ble satt til 1. januar 1971.

Det er regnet ut at det totalt ble investert vel en milliard i flyplassutbygginga på Andenes. Den totale erstatninga til gård- og grunneierne på Haugnes ble satt til 4 mill kroner.

Mange av de 80 grunneiere fikk bare noen hundrelapper for sine tomter, men måtte ut med opptil 7.000 ved kjøp av ny tomt andre steder, eksempelvis på Andenes. De to største erstatningsbeløpene var på 150.000 kroner. Ungdomshuset ble erstattet med 10.000 kroner, torvrettighetene med 25 øre kubikkmeteren. Flytteutgiftene ble dekket med 600 kroner. Men for skolehuset med gymsal fikk kommunen 100.000 kroner; den skulle Forsvaret bruke til innkvartering under en NATO-øvelse i 1972. Noen år seinere ble også skolehuset- som det siste av bygningene på Haugnes - fjernet.

De fleste gamle haugnesværingene ble på øya, men noen forlot i vrede og bosatte seg andre steder i landet – langt fra flyplasser. Noen reiv og tok deler av husene med seg, men de aller fleste bygningene ble bare forlatt. Ennå i 1974 dreiv forsvaret og brant bygningene på Haugnes. Men da var også alle spor etter mange hundre års bosetting totalt borte!

Det finnes mange fraflytta fiskevær og bygder i landet, ikke minst her i Vesterålen. Men over alt ellers sto det gjerne igjen noen hus som seinere ble tatt i bruk som feriehus, ikke minst av påfølgende generasjon. På Haugnes finnes ingenting tilbake; ikke en gang muligheten til å besøke slektas gamle tomter, eller å gå på gjengrodde stier ...

For mange ble utraderinga av Haugnes en tragedie. Men ikke alle forsto helt rekkevidda av inngrepene i første omgang. Som for eksempel den gamle kona som fikk besøk av et par vegingeniører som skulle stikke ut den nye veien – som nok også kom til å berøre et og annet hus.

Bolighuset hennes ville gå fri, men den nye traseen ville dessverre komme til å gå rett gjennom torvsjøen hennes, kunne de fortelle henne.

– Jo, det var nå greit, mente hun. – Men dokker må sei til han dærre Traseen, at han må vær så snill å lokk døra orntli ætter sæg når han e færdi. Så ikkje katten kjæm sæ inn i sjåen.

Senja: Tvers over Andfjorden ser vi *Senja*, Norges nest største øy.

Ramså:

Her nede i fjæra var det at det ble funnet fossile skjellletter av fiskeøgler. Man fant ett i 1952 og et nytt i 1971. Skjelllettene var 150 million år gamle og veldig godt bevart, der de lå delvis innbakt i gråstein.

Fiskeøgla var en slektning av dinosaurusen, og de fossilene som her ble funnet var 2,5 meter lange. Funnene skapte store avisoverskrifter hele verden over. De er i dag oppbevart på et museum i Oslo, men ei avstøpning av et av eksemplarene kan dere beskue på Andøymuseet. Området er nå fredet og det er forbudt å fjerne noe fra det inngjerda feltet.

Det var i samme område at det funnet og prøveboret etter kull og olje. Da hadde lokalbefolkningen lenge plukket kull manuelt og brukt til brensel. Som man veit er kull fossilt torv.

Men som nevnt ble det ingen kommersiell kulldrift, da forekomstene var for små. Og noe olje fant de aldri.

Kvalnes:

Nå kjører vi over *Kvalnesmyrene*, hvor det drives industriell torvproduksjon i stor målestokk. Tidligere ble de øvre myrmassene skavet av og lagt i store ranker til fortørk. Deretter ble massene fraktet på skinner med små lokomotiv ned til fabrikk. I dag er det en annen metode som benyttes. Myrene harves og myra ”støvsuges” og lastes på større traktortilhengere og kjøres til fabrikk der det produseres veksttorv og plantejord som eksporteres over hele verdenen – enten i bulk direkte fra egen kai eller på paller fra Risøyhamn.

Kvalnesbrygga med Vindmølla i bakgrunnen

Denne torvfabrikken ble bygd i 1980. Det er investert langt over 100 millioner for at man på maskinell og kommersiell basis skal kunne

utnytte torvressursen som fins i myrene i dette området. Torvmosen her er på grunn av sin fysiske og kjemiske sammensetning et nærmest ideelt vekstmedium. Torvfabrikken disponerer åtte prosent av de enorme myrområdene på Andøya.

Foto: Fjellanger Widerøe Foto AS

Myra – og ikke bare her på Andøya – har opp gjennom tidene hatt mange funksjoner. Her har man hentet brensel og strø til husdyrrom, og myra har vært brukt som jordforbedring sammen med husdyrgjødsel – og som isolasjonsmateriale i murbygg. Tradisjonelt har arbeidet på torvmyrene vært sesongbetont handarbeid, der hele familien måtte bidra.

Under utgravninger på Andenes er det funnet bevis for at det ble brukt torv til fyring allerede for 1.500 år siden. Og så gamle spor av torv som brensel er ikke funnet noen andre steder i Nord-Norge.

Hvor viktig torvet var, har vi et eksempel på fra et leserinnlegg i lokalavisa fra 1920. Her skrev en andenesværing at hvis ikke alle latsabbene som gikk og dreiv kom seg ut på torvhaugene, så burde de rapporteres til lensmannen. Når staten ga gratis torvmyrer, skulle det ikke være noen grunn til brenselnød og huttetu når vinteren kom! Og torvtyster, de måtte regne med å bli innhentet av lovens hånd ...

Finnvik. Rett nord for jernaldertunet Kvalnes ligger Toften ved Skaftebøen (også kalt Finnvik). Her ligger en mengde hustufter og møddinger. Rett nord for dette tufteområdet – ved ei tjønn – ligger det åtte jernaldertufter og fem førkristne gravhauger. Uten tvil har det her ligget to jernaldertun. Ett tun med båtlending mot sør og ett mot nord. Finnvik var altså navnet på en utrorsplass som lå mellom Kvalnes og Ramsa og som ikke ble matrikulert. Dette fiskeværet var bosatt allerede i 1521 og hadde i 1567 hele 9 skattebetalere til leidangen. Det kan nevnes at i 1626 bodde Hans Hansen i Finnvik mens han var lensmann i Myre fjerding.

Vindmølla ble ført opp som prøveprosjekt i 1991. Den drives av Andøy Energi og produserer strøm tilsvarende forbruket til 50 husstander.

Men den første vindmølla på øya ble reist lenge før. Den lå på Dverberg, og lignet på Eifeltårnet i konstruksjonen. Mens andre bygder fikk lys i husene fra vannkrafta, var det vindkrafta og det luftbårne som ga enkelte utvalgte hus lys i denne bygda.

Dverberg:

Navnet: Dverberg – er det berget der dvergene bodde? Det har fra språkforskere vært hevdet så. Men teorien er heller tvilsom. For på riktig gamle kart var navnet skrevet «Tverberg», altså med T. Og det gir mening, for dette høydedraget ligger på tvers av de andre fjellene på

øya – som altså går på langs, i nord-sør-retning. Her går «berget» i øst-vest-retning, på tvers av øya.

Men så kom danskene og den harde T-en ble til en mjuk D – og dermed fikk vi Dverberg.

Dverberg kirke:

er ei åttekantet tømmerkirke fra 1843. Hvorfor det ligger ei kirke her, med så spredt bebyggelse, har nok undret mange. Men før 1924 dekket Dverberg herred det som i dag er Andøy kommune. Her bodde prest, lensmann og etter hvert doktor.

Det var statsarkitekten Heinrich Gross som tegnet den, for øvrig samme mann som tegnet Børsen og Universitet i Oslo sentrum. Og sjøl om plasseringa synes noe merkelig i dag, var det nok etter grundig studie at Gross la den her. Som et kompass og mé, som fiskerne kunne navigere etter og finne sine fiskeplasser ut fra.

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

Jeg nevnte at de var tidlig ute på Dverberg da de bygde si vindmølle. I samme bygninga der vindmølla hadde sitt aggregat, lå det også en sykkelfabrikk, intet mindre enn Nordkap Sykkelfabrikk. Også den første bilen på øya rullet her på stedet. Det skjedde i 1913 og pioneren het *Ulrik Dahle*, for øvrig samme mann som sto bak sykkelfabrikken og vindmølla.

I det hele tatt har det vært mange pionerer og foregangsmenn som har kommet fra dette området.

En av disse het *Augustinius Sellevold* (1803-93) Om ham er det skrevet bok, med tittelen «Den merkeligste mannen Andøya har fostra». Han er kalt geni, bygdehovding og foregangsmann.

Riktignok ble han født på andre sida av øya – på Bø - , men bodde det meste av livet like utafor Dverberg på gården Sellevoll. Derfor er det her i sentrum at det er reist ei byste av ham.

Sellevold var fiskerbonde, politiker, haugianer, forfatter og «bokorm». Han lærte å lese som fireåring og lærte seg tysk på egen hand som tenåring. Han slukte alt han kom over av lesestoff. Han leste over alt, – også når han gikk og når han seila båten. I løpet av sitt 90 år lange liv opparbeidet han seg landsdelens største private boksamling på flere tusen bind. Alt han kunne avse gikk til bøker, men han kjøpte dem bare heftet og bandt dem sjøl inn i skinnbind. Det fortelles at når han gikk de fire kilometrene inn til Dverberg, tok han av seg skoene for å spare på sålene. Alt han spinket og sparte brukte han på bøker.

Men han skrev og diktet en masse sjøl også, mye med religiøst tilsnitt. Han skrev vers og dikt til begravelser, bryllup, avholdssaka, til den norske ungdom og til misjonen. Pluss historiske skrift. Men han var også praktisk anlagt i sitt forfatterskap; f eks formidlet han oppskrifter på heimlaga klister, kitt, lim, skriveblekk fra akkaren – og hvordan man kunne unngå at melk surnet.

Han satt to perioder på Stortinget, men ble allerede i ung alder så døv at han måtte avslutte sin politiske karriere. Så sterk posisjon hadde han at åpninga av Dverberg kirke måtte utsettes flere ganger for at han kunne være til stede.

Da Sellevold døde i 1893, ble den enorme boksamlinga hans solgt på auksjon på Andenes. Bøkene ble pakket i fiskekasser og solgt «i bulk». Folk flest hadde ikke forståelse for hvilken kulturskatt som her gikk under hammeren. Så det fortelles at de fleste bøkene gikk for en slikk og ingenting til tilreisende notfolk, som mest så verdien i fiskekassene som fulgte med på kjøpet ...

En annen berømt fra Dverberg var *Torstein Raaby*. Raaby var utdannet telegrafist og var en aktiv motstandsmann under krigen. Hans flukt fra tyskerne var kanskje enda mer fantastisk og dramatisk enn den som gjorde Jan Baalsrud så berømt – som det jo også er laget film om (Ni liv).

Men likevel er nok Raaby utad mest kjent for sin deltakelsen på Kon Tiki-ekspedisjonen i 1952. Raaby og Thor Heyerdahl ble kjent under krigen, og da Heyerdahl skulle ha mannskap til Kon Tiki, telegraferte han til Raaby med spørsmål om han kunne tenke seg å ta hyre som telegrafist ombord på flåta. Raabys svartelegram inneholdt ett ord: «Stiller».

Nordvest for Dverberg ligger *Skogvoll naturreservat*, som strekker seg helt ned til havet på vestsida av øya. Her kunne vi også tatt av og kjørt tvers over til andre sida.

Prestmyra på Dverberg er viden kjent for sine molteforekomster. Her driver man organisert molteplukking og molteplukkere fra hele Vesterålen kommer for å sikre seg desserten til julemiddagen – pluss litt til, får vi tro.

Men det er ikke bare på Prestmyra at det vokser molter. Moltene var fra gammelt av salgsvare, sendt sørover i de tradisjonelle trebuttene. Molta, og tørrfisken som gikk til Bergen, ga penger til varer man ikke kunne hente ut av naturalhusholdningene, – som ellers dominerte. I dag er det fiskeriene, service, reiseliv og de teknologiske næringene som sysselsetter flest innbyggere i kommunen.

Molter:

Moltebæra har gjennom generasjoner vært sett på som en kostelig, kostbar og verdifull ressurs. Molta er rik på C-vitamin og benzosyre. Derfor var den i gamle dager betraktet som medisinsk sikringskost, før moderne kosttilskudd fantes og før noen visste hva vitaminer var. Og før fryseren ble hver manns eiendom, var molta kjent for sin gode lagringskvalitet. Selv vikingene kjente til disse egenskapene, og det fulgte alltid noen fat molter med på deres «utflukter».

I 1591 skrev fogd Erik Hansen Schønnebøl:
*Af disse molteber gör fattige folk her udi landet
gröd, og den samme gröd bruger de till lægedom*

for skiörbug, og anden farlig krankhed, som her nok vanker.

På grunn av den særstilling og status moltebæra alltid har hatt i den nordnorske befolkning, gjelder et eget lovverk for plukking av molter i de tre nordligste fylkene. Her heter det at grunneiere som har «moltebærland», det vil si at molta er en del av næringsgrunnlaget på gården, har enerett til å plukke. Men grensene mellom moltebærland og utmark, hvor alle fritt kan plukke, er uklare. Derfor har molta mange steder i Nord-Norge ofte på høstene skapt strid og krangel; ja, nesten krigstilstander.

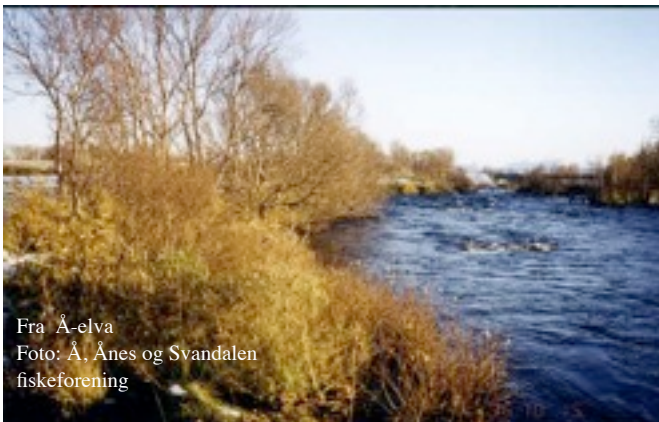
En vesterålsk tommelfingerregel er at du fritt kan plukke molter på annen manns grunn – om du er 45 minutters gange fra nærmeste bebodde hus ...*(ps heller tvilsomt at jeg vil anbefale denne regelen)*

Moltebæra vokser særlig godt på myrholdig grunn. På vårene kan svære områder lyse kvitt av moltebær i blomst. Men ettersom det fins langt flere hannplanter – og det bare er hunnplanten som gir bær – behøver det ikke bety at det blir mye moltebær i august. Det reguleres framfor alt av temperatur og vind i den kritiske blomstringsfasen i juni.

Ettersom det er mye myr på Andøya, er det også godt med moltebær her – nær sagt nesten over alt. Noen grunneiere har til og med startet drenering og gjødsling, foredling og planting for å øke utbyttet. Noen har høstet fruktene av det, for ikke å si: mer bær. Mens gjennomsnittlig avling av fritt voksende bær kan ligge på 20 kg per dekar, har dyrkingsfeltene gitt opptil 300 kg per dekar.

Kommersiell molte dyrking, nærmest på industriell basis, ble plutselig den store slageren på Andøy-myrene. Men hvor vellykka slik dyrking har vært totalt sett, når alt arbeidet og utgiftene kom på bordet, kan det vel stilles spørsmål ved.

Åelva:

Den går også for å være landets mest produktive lakselv i forhold til størrelsen. Her blir det årlig tatt like mye laks som i andre elver som er ti ganger større.

Elva er tross sin beskjedne størrelse regnet som distriktets beste lakselv.

Også her går det vei på tvers av øya, den er ca 17 km lang og knytter seg til veien på yttersida ved Nordmela. Ved å følge denne veien vil en passere bl.a. "fjellgårdene"

Ånes og Svandalen.

Ånes med Ånesvatnet tatt fra Svandalssiden

På Andøya blei noen av matrikkelgårdene først bosatt utpå 1700 tallet. Det var disse ”fjellgårdene” nevnt ovenfor.

På gårdstunene her finnes det gårdshauger med møddinglag, noe som tyder på gammel bosetting. Ingen av disse gårdene har førkristne bosettingsspor, men har hustufter fra middelalderen. De er ikke nevnt i skriftlige kilder fra 15-1600 tallet.

For 6000 år siden – i steinalderen - var havnivået 12 meter høyere og da gikk det en trang fjord inn fra Å og vestover over dagens Ånesvatn og Grunnvatnet.

Fjellgårdene Middagsfjell, Ånes, Åbergsjord, Skavdal og Kobbedal er regnet som sannsynlig bosatt i høymiddelalderen, dvs før år 1350.

Åse:

Her på Åse ble det for 1800 år siden bygd noe arkeologene kaller *ringtun*.

Slike ringtun var ei samling av militære anlegg og hadde som funksjon å beskytte folket på øya mot ytre fiender. Slike

anlegg som

jernalderhøvdingene lot

bygge lå gjerne et stykke

unna annen bosetting, på

plasser som ga godt skjul og

god utsikt over havet – hvor

fienden gjerne kom fra.

Åseanlegget besto av 14

bolighus tett i tett i en ring,

omkranset av en jordvoll og

med en åpen plass i midten.

Anlegget framsto dermed som

en borg som hadde en

diameter på vel 40 meter. Muligens inngikk Åseanlegget i ei sammenslutning av flere

høvdinge på øya.

Bjørnskinnkrysset:

Før vi svinger og tar **Nasjonal Turistvei** (som går fra Bjørnskinnkrysset til krysset ved

Toften) tilbake til Andenes via vestsiden av øya gjør vi et lite stopp her i Bjørnskinnkrysset

slik at jeg kan si noen ord om Risøyhamn og den delen av Andøy kommune som ligger på

Hinnøya.

Risøyhamn:

Selv om Risøyhamn fikk handelsstatus allerede i 1777, var det først etter at det smale sundet mellom Andøya og Hinnøya ble farbar for større båter at stedet fikk regional betydning. Arbeidet med å mudre det en meter grunne sundet ble påbegynt i 1875, og i 1922 kunne *Risøyrenna* åpnes for så store båter som hurtigruta. Dette fikk enorm betydning for hele Vesterålen, som dermed ble en del av Norges riksvei nr 1 – som hurtigruteleden kalles og i alle år siden renna ble åpnet har Risøyhamn hatt anløp av Hurtigruta både på nord og sør.

I 1975 ble brua over sundet åpnet for trafikk. Den 750 m lange Andøybrua var den første av de tre store vesterålsbruene som gjorde Vesterålen nesten ferjefritt.

Andøymuseet

er til stor del bygd opp rundt den gamle lensmannsbygninga fra Dverberg som igjen var henta på Stave.

Blant de 500 gjenstandene som er samlet fra hele øya er også det første urverket til fyret på Andenes.

I Risøyhamn finner vi også Kongesteinen som er signert av kongene Håkon VII og Olav V.

Svinger vi til venstre når vi kommer over Risøyhamnbrua ved Strandland kommer vi etter noen få kilometer til bygda **Lovik**. I likhet med med mange andre bygder har også Lovik vært preget av ”forgubbing” og fraflytting. Ting tyder på at denne trenden er i ferd med å snu – unge par er på tur tilbake til bygda og der er konkrete planer om oppstart av en strutsefarm.

Her i Lovik har Andøy Energi et lite kraftverk- bygd først på 1950-tallet - som fremdeles er i produksjon og gir et lite tilskudd til kommunens behov for elektrisk kraft.

På veien videre sørover mot Sortland kommer vi til **Buksnes**. Her har et ungt par – han engelskmann som giftet seg med datter til Vesterålens største grunneier – startet opp **Andøy friluftssenter** - en reiselivsbedrift som ikke bare går godt, men som har fått svært god omtale for sin mat – ekte gårdsmat - og for sitt konsept.

Lengst sør i Andøy kommune ligger **Forfjorden**. Grensa mellom Andøy og Sortland går midt i fjorden. I dalen innafør fjorden finnes en gammel, vernet furuskog.

Furuskogen har gitt navn til fjorden og dalen. Forra er som kjent et ”vesterålsk” ord for furu.

Den indre delen av Forfjorden er vernet som naturreservat fordi her finnes det en serie på over 20 mindre randmorener, som ligger på tvers av fjordens lengderetning. De parallelt liggende rygger er ikke mer enn 1-2 meter høge. Slike moreneserier er gjerne kalt De Geer-morener. Med sin svært godt markerte serie av randmorenerygger har lokaliteten i Forfjorden både i lands- og regional sammenheng høg verneverdi

Da fortsetter turen vestover og neste bygd vi kommer til er

Bjørnskinn:

Noe av det første vi møter i denne bygda etter at vi har tatt av på **Nasjonal Turistvei** er Bjørnskinn kirke. Den ble oppført i 1885. Kirka ligger på nøyaktig 69 grader nord – samme breddegrad som nordspissen av Alaska! Eller skal vi også si på samme grad som Kirkenes og Murmansk.

Det fortelles at årsaken til at Bjørnskinn kommunens kirke ble reist nettopp her, var at det rak i land ei hel tømmerlast i fjæra – materialer som egentlig skulle brukes til ei anna kirke. Og da ble ikke stedsvalget for den nye kirka særlig vanskelig. Men slike anekdoter blir fortalt fra mange steder.

For her har egentlig stått kirker, eller korshus, helt siden 1500-tallet. Ei fra omkring 1740 ble tatt av snøskred samme år. Men man kunne benytte mye av materialet fra den til ei ny – sjøl om den ble lita. Så vokste folketallet i soknet og behovet for ei ny kirke meldte seg. Og da mente risøyhamnværingene at den måtte bygges der det bodde mest folk, nært sjøen. Men den gamle ble likevel revet og ny oppført på samme plass. Her ligger også Andøys eneste tennisbane.

Foto: Siri Løken

Området rundt Bjørnskinn var et slags senter for reindrifta i gamle dager. Når reinen kom til øya er ikke kjent, men på grunn av konflikt med de fastboende jordbrukerne ble reindrifta på øya i hvert fall avvirket med tvang sist på 1800-tallet.

Og så var det opphavet til navnet: Trolig er den mest nærliggende forklaringa den riktige. Sett fra sørvest ligner fjellet bak gården et bjørneskinn som henger over en staur, der elveløpene i fjellsida danner foldene i skinnet.

Så til slutt, i avdelinga for kjente personer har også Bjørnskinn fostret en kjendis, venstremannen *Johan Kleppe* som var forsvarsminister i Korvall's regjering først på 70-tallet. Men det var verken som venstremann, minister eller ordfører i Andøy etterpå at han ble rikskjendis. Johan Kleppe nektet nemlig å knote på riksnorsk da han deltok i debatter og svarte på spørsmål i fjernsynet. Tvert imot snakket han kav nordlending – til stor forargelse for Oslo-folk og gremmelse for nordlendingene – som fortsatt på den tida følte seg pinlig berørt over et så avslørende mål. I dag er det som kjent tvert imot; vi flirer av nordlendinger som akklimatiserer for raskt når de havner i Oslo. Sånn sett var Kleppe både banebryter og pionér.

Og vi fortsetter med Bjørnskinn-kjendiser: *Johan Jæger Caroliussen* (f. 1868) var stortingsmann for Venstre fra 1913 til 1945. I tillegg satt han i landsstyret til venstre, i styret i Dagbladet, Riksskattestyret og programrådet i NRK. Men heller ikke han glømt hvor han kom fra. Eller var det Johan Caroliussen som var Kleppes forbilde?

Og enda én: *Helmer Julius Hansen* (1870-1956) var en bereist polarfarer. Han deltok i Roald Amundsens ekspedisjon til Norvestpassasjen (1903-1906), i Sydpolekspedisjonen (1911-1913) og var blant de fem som nådde selve polpunktet. Han deltok også i Maudekspedisjonen (1918-1920), der Amundsen lot skuta fryse inne i isen for å la seg drive til Nordpolen. Men til dit kom aldri Helmer Hansen; ingen andre fra den ekspedisjonen forresten ...

Skjoldehamn (i veikrysset):

Helt på sørspissen av Andøya, ca 13 km her fra krysset, ble det – på Skjoldehamn - i 1936 under torving funnet et skelett i ei grav i myra. Skelettet var ikledd en meget godt bevart drakt. Kopi av drakten vist offentlig for første gang under kulturåpninga på Bleik 25/4 2006.

Denne kledselen, kalt Skjoldehamndrakten, har vist seg å være den mest komplette middelalderdrakten som er funnet i Norge. Drakten er tatt hand om av Tromsø museum, i likhet med det meste av historiske funn fra Vesterålen.

Før 1900 var Skjoldehamn et viktig handels-og knutepunkt mellom Andøya og resten av Vesterålen. Her lå også det første sykehus i Vesterålen. Striden om hvor Bjørnskinn kirke skulle bygges førte også til ”splittelse” som medførte mange utmeldelser fra statskirka og Skjolde frikirke ble etablert . Denne fungerte i mange år som hovedkirke for frimenighetene i Vesterålen.

Åkenes, Haugen og SørMela (i veikrysset)

Ca 3-4 km herfra kommer vi til SørMela og videre til Haugen/Åkenes. Det er i området Åkenes – Sør Mela gjort en del steinalderfunn som ligger på en strandterasse som igjen ligger vel 10 meter over dagens middelvannsstand. Denne strandterassen blei tørt land for ca 6000 år siden.

På 1960 tallet var Åkenes den desidert største jordbruksbygda i Andøy. Der var flere gårdsbruk med 10-12 kyr på båsen.

Veien Åknes-Dalen er i dag i så dårlig forfatning at den stort sett er stengt for biltrafikk. En skikkelig fullgod bilvei på denne strekningen (ca 4 km) er kostnadsberegnet til rundt 500.000,-. Det er å håpe at kommunen snarest mulig finner disse midlene slik at turistene virkelig kan få se og ta i bruk et utrolig naturskjønt område. Åpning av Nasjonal Turistvei tilsier at denne strekningen – Åknes-Dalen – opprustes snarest mulig.

Sletten-Bakkan:

Noen hundre meter opp i bakken her ligger en ødegård som av forskerne er klassifisert som det best bevarte gårdsanlegget fra jernalderen, med hustuffer og gravhauger. Langveggen på det største huset måler 45 meter. Pollenanalyser forteller at det ble dyrket korn her allerede i steinalderen, for mer enn 3.000 år siden. Gården ble lagt fullstendig øde under Svartedauden i 1349.

Bø:

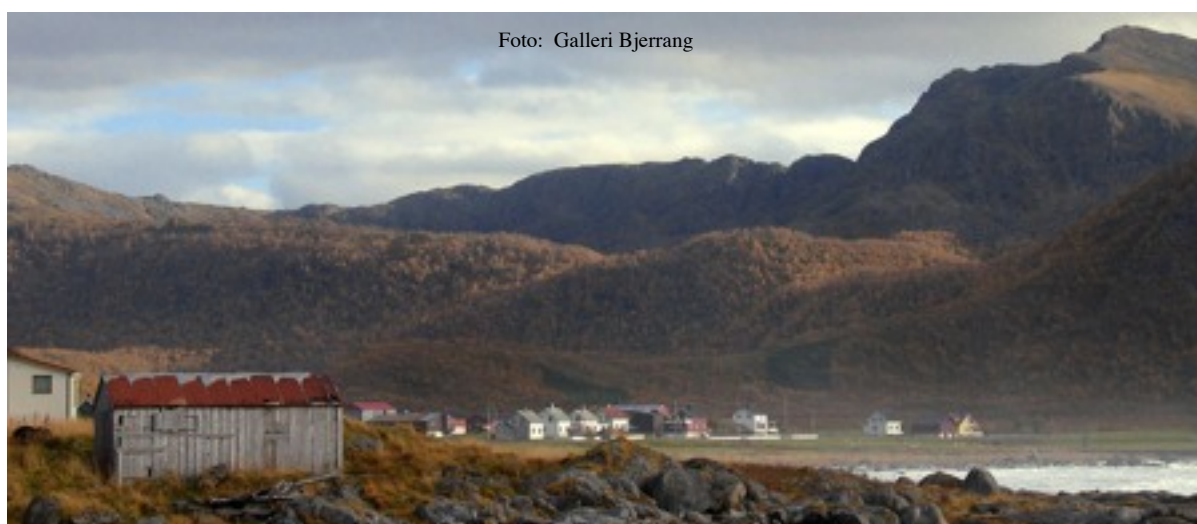

Nisjeprodukt hos ekteparet Johannessen og reiselivsbedriften Kårebussen/ Marmelkroken

Nøss:

Jeg har allerede nevnt flere kjendiser på vår rundtur. Dette er plassen som fangstmannen *Hilmar Nøis* kom fra. For andværing er flest er han kanskje den mest kjente, ettersom han har

fått et helt museum som ettermæle. Faktisk var det hele 14 fra denne Nøis-familien som tilbrakte år av sine liv som fangsmenn på Svalbard.

Hilmar Nøis (1891-1972) var den av alle fangstfolkene som hadde flest overvintringer på Svalbard, til sammen 38 vintre. Han ble kalt Kongen av Sassen Bay – fangstplassen han holdt til på. Kanskje var han ikke den store fangstmannen; til gjengjeld var

han en stor organisator. I løpet av sine år på Svalbard, fra 1909 til 1963 (siste gang han overvintret var han 72 år gammel), bygde han 25 fangshytter. Det var ikke rare huset han brukte som hovedstasjon, men i forhold til mange andre fangsthytter, ble denne betegnet som et slott. I mange år hadde han selskap med sin kone Helfrid der oppe.

Nøis var skikkelig bitt av polarbasillen og det kunne gå opp til seks år mellom hver gang han kom til fastlandet i noen korte sommeruker for å skaffe seg nytt utstyr. På Polarmuseet på Andenes kan dere studere nærmere hvordan han – og hans likesinnede – levde i isødet.

Navnet Nøss har vært skrevet på mange måter, men opphavet skriver seg nok temmelig sikkert fra det gammelnorske ordet for nese; en fjellnakke som stikker fram her på nordsida av gården.

Børvågen og Børra:

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

Bukkekerka er en formasjon der naturen har bygd naturlig alter og prekestol. På grunn av den spesielle atmosfæren som etableres her mellom tinder og storhav, holdes det årlig én friluftsgudstjeneste som trekker folk fra hele distriktet. Det har også vært foretatt vigles her.

Men navnet bukkekjerka har faktisk ingenting med kirke å gjøre. *Bohki* er et samisk ord for trangt sted, ei kløft. Og *giergie* er det samiske ordet for stein. Slike navn gir ofte gale

tolkninger som igjen gir opphav til sagn. Her het det at bukkene (som ble tolket som drauger) en gang i år året dukket opp for å holde gudstjeneste – altså ei «bukkekirke».

Utvilsomt har dette vært et hellig sted, der folk ofret til gudene. Det var særlig særlig kveite som ble brukt som offergaver. Men så har altså kristendommen og kirka overtatt, og gitt Bukkekjerka et skinn av en kristen helligdom.

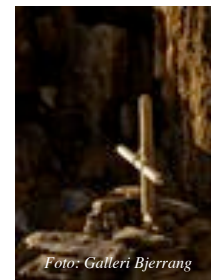

Foto: Galleri Bjerrang

Først på 1900 tallet var Børvågen et forholdsvis ”betydelig” fiskevær. Her var det utror av mange båter med mannskap fra bl.a Stave, Skogvoll og Nordmela. Fiskerne hadde egne buer de overnattet i. Rundt 1920 ble virksomheten i Børvågen lagt ned og fra nå av ble det mer og mer utror fra Nordmela.

Nordmela:

Fiskeværet Nordmela er som mange slike fiskevær på yttersida av Vesterålen anlagt på grunn av den korte veien til fiskebankene like utafor. På den tida var båtene åpne og små, og mulige å dra på land når storhavet slo på stortromma og veltet inn over land. Da båtene ble større og fikk motor, måtte de beskyttes – og det ble bygd slike moloer utafor værets fiskebruk. At fiskebruket her likevel har overlevd de skiftende tider, og fortsatt er en livskraftig hjørnesteinsbedrift i området, skyldes nok at det har hatt god tilgang på råstoff – og at det har hatt dyktige eiere.

Skogvoll naturreservat:

Veien vi kjører på deler reservatet i to. Den østlige delen består til stor del av myrer og vatn, mens den vestlige delen omfatter et stort og variert marint område med strender og grundvann, øyer og holmer. Reservatet dekker et areal på 55.000 dekar, hvorav 30.000 dekar består av vann med

småøyer og holmer.

Området er en viktig beite- og rasteplass for mange fugle- og selarter. Skogvoll naturreservat er enestående i Nord-Norge og er klassifisert som verneområde av internasjonal verdi.

Følgelig er det ikke tillatt å tenne bål eller fjerne vegetasjon. Og fugler, reir og egg er selvfølgelig totalfredet.

Så kan man lure på hvor navnet Skogvoll kommer fra. For som dere ser er det jo dårlige vekstforhold for skog her på myrene. Derimot er det de som mener at det nok opprinnelig het «Skomvoll», altså den effekten som oppstår når saltvatn møter ferskvatn, som her; det oppstår skumrygger, eller skumtopper. Så igjen kan det ha vært ei forvrenging av bokstaver, som da Tverberg ble til Dverberg.

Stave:

Gården Stave er en av de eldste gårdene på øya, registrert i skriftlige kilder på 1300-tallet. Den er den eneste gården i Andøy en kjenner landskyldnivået av fra 1300-tallet og opp på 1400-tallet – ”Af Staffur 12 spann”.

Men bosettingsfunn har bekreftet at det fantes folk her allerede i Steinalderen. Rett sør for Stave er det funnet steinalderredskap ca 5-6 meter over dagens flomål samt tufter på en

strandterrasse vel 7 meter over dagens middelvannstand. Denne strandterassen blei tørrlagt for ca 5-4.500 år sida, og antyder dermed når denne boplassen blei bebodd.

Takket være sin beliggenhet nært storhavet var nok fiske og fangst av størst

næringsmessig betydning for befolkninga. Men «skattelister» fra 1300-tallet tydet på at Stave også var en betydelig *gård*. Rester av kvernhus og kvernsteiner ved Mølnebekken vitner om at man dyrket korn her, noe som ble bekreftet ved matrikkeltellinga i 1723. Den forteller at kornavlinga dette året var på vel tusen kilo.

Sommeren 2005 ble det under graving langs veien gjennom gården funnet ei kvinnegrav. Arkeologer fra Tromsø museum foretok nærmere utgravinger og

Foto: Odd Bakken

konstaterte at det var ei "Båtgrav" med en kvinne. De tidfestet denne til mellom år 600 og 800 eKr. Kvinnen må ha vært av en viss "byrd" siden hun var lagt i en båt sammen med en del pyntegjenstander, noe som visstnok skulle være heller sjelden på den tid.

Med Stave som utgangspunkt arrangeres det nå sel- og fuglesafari til områder like utafor, der det er store forekomster av begge artene. Også havrafting, der man suser over bølgene i en hurtiggående gummibåt, er et populært tilbud.

Med Stave som utgangspunkt er det kort vei til den vegløse perlen – Høyvika. Et yndet utfartssted for befolkningen på "Nordøya" og som turistene nå ha fått øynene opp for.

For øvrig har Stave en campingplass, to aktive gårdsbruk (kjøttproduksjon) – pluss en militær kystradio og satellittnavigasjonsstasjon.

Men det mest spesielle med Stave er at vi på fjellene på begge sider av veien kan finne 3.000 år gamle fangstgroper med opptil 300 meter lange sperregjerder. Disse anleggene ble bygd av steinaldermenneskene og brukt til å fange villrein. Reinen ble ledet langs steingjerdene og endte utfor stupene, der de kunne hentes av de bolde jegerne. Fangstmetoden ble benyttet helt opp til 1700-tallet.

På vestsida av dalen er sperregjerdene vanskelig å se i dag. Til gjengjeld er fem

fangstgroper godt synlige i terrenget. På østsida er steingjerdene derimot bevart. Høgste fjellet på den sida er på 512 meter og heter for øvrig Sverigetinden. Men navnet har ingenting med nasjonen Sverige å gjøre, som man lett kan tro. Igjen har navnet en samisk bakgrunn; det

Foto: Siri Løken

Den vegløse perlen, ½ times gange fra Stave - Høyvika med Måtinden i bakgrunnen
Foto: Odd Bakken

samiske *suorigi* betyr nemlig forgreining, som er en god beskrivelse av fjellet og disse gjerdene.

På Stave så de tidlig betydningen av gode kommunikasjoner. Folk gikk derfor sammen om å bygge vei mot Skogvoll med tilknytning til Nordmela og Dverberg – det samme med veien mot Bleik. Ungdomslaget Nordlys på Stave var en organisator i dette arbeidet noe vi kan lese om i gamle protokoller.

I 1921 tok folk på Stave initiativ til å bygge telefonlinje til Nordmela. De fikk med seg folk på Skogvoll, stiftet Stave Private Telefonselskap, kjøpte inn stolper og telefonstreng og fikk bygd telefonlinje til Nordmela med 1 telefon på Stave og 1 på Skogvoll. Linja var i bruk fram til 1956, da monterte telefonverket ny automatisk telefonsentral på Stave – og Stave var faktisk det første sted i Nord-Norge som fikk telefon med tallskive (som kjent tok det enda mange år før de største byene i Norge, inklusiv hovedstaden ble automatisert telefonmessig).

Foregangsmenn har vi også hatt på Stave:

R/S «Bergen»s malmkjøl: Natt til 24. januar 1907 forliste redningsskøyta «Bergen» utafør Stave. Skøyta var på redningsoppdrag utafør Anda fyr da masta plutselig knakk i en forrykende storm. Ute av stand til å yte hjelp måtte mannskapet på redningsskøyta se på at fiskebåten de var i ferd med å berge, gikk ned med alle mann.

R/S «Bergen» drev nå hjelpeløs mot brottene nær land på Andøya. Mannskapet sendte opp nødblus, men håp om hjelp var heller liten. For at alle skulle bli funnet, gikk mannskapet derfor under dekk og bandt seg fast – forberedt på å dø.

Men på Stave hadde folk sett blussene og satte i gang redningsaksjon. Fire menn fikk satt båt på den opprørte sjøen og etter store strabaser ble hele mannskapet brakt trygt i land.

For dette fikk redningsmennene kongens fortjenestemedalje i sølv.

80 år senere ble malmkjølen fra R/S «Bergen» skapt om til minnesmerke.

Ungdomslaget Nordlys på Stave fikk fraktet den sju tonn tunge kjølen til grendehuset, der den ble plassert på et betongfundament.

Presidenten i Redningsselskapet (NSSR), Andreas Nordvik foretok 28. juni 1987 den høytidelige avdukinga – i nærvær av vel 200 personer. Samtidig lot R/S «Hjelm Wåge» tåkeluren gjalle mellom fjellene på Stave.

Bleik:

Bleiksvassdraget, som vi nå får på venstre side av veien, betegnes som et lite vassdrag med laks, ørret og røye. Her gjelder spesielle regler. I Bleiksvatnet er det bare tillatt å fiske fra 15. juni til 17. august. Mens i Holmevatnet helt nede ved sjøen er det forbudt å fiske mellom midnatt og ni på morgenen. Vassdraget mellom Holmevatnet til sjøen er fredet for alt fiske.

Det er her tilrettelagt for rullestolbrukere som nå kan komme seg til Holmevatnet og Bleiksvatnet for å fiske.

Bleiksmorenen naturreservat: Morenekomplekset som demmer opp Bleiksvatnet og hindrer det fra å renne i havet, består av større og mindre hauger og forsenkninger – kalt et dødislandskap. Bleiksmorenen er 2,5 kilometer lang og ble trolig avsatt for 20.000 år siden. Og bleiksværingene kan stolt vise til at dette er intet mindre enn Norges eldste israndmorene på land. At morenen fortsatt ligger der, tas som bevis for at også Bleik – i likhet med Ramså på motsatt side av øya – var isfri under siste istid for 10.000 år siden. Her er det imidlertid verken funnet kull eller fiskeøglefossiler.

Gårdshaugene: Bleik har to gårdshauger. Den eldste som vi kommer til først, 160 m sør for bebyggelsen, er nærmest borte. Men funn herfra som ble arkeologisk analysert i 1980 viste spor fra steinalderen for fem tusen år siden. Blant annet er det funnet bruksting som kan indikere så gammel bosetting. Denne gårdshaugen ble trolig fraflyttet på slutten av vikingtida (ca 1050).

Den yngre gårdshaugen fra middelalderen (der landsbyen ligger) ble trolig bosatt på 1200-tallet. Her er det gjort mange funn, uten at det foretatt arkeologiske utgravinger. Blant funnene fra denne gårdshaugen er noen tusen år gamle mynter – både fra Asia og Norden.

Landsbyen Bleik:

Bosettinga på Bleik er unik i norsk sammenheng. På andre halvdel av 1800-tallet ble myrområdene rundt bebyggelsen dyrket opp, men ingen flyttet ut og bosatte seg på jordene. Hus og uthus ble liggende som før, i en konsentrert bostruktur på og rundt gårdshaugen. Fra 1865 til 1900 ble folketallet på Bleik tredoblet, og nye hus ble oppført i det samme tette mønstret. Ennå i dag er denne strukturen beholdt, noe som gjør Bleik til en av få landsbyer i Norge.

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

Bleiksstranda: Mest sannsynlig er det denne stranda som har gitt navnet til gården Bleik. Det norrønne *bleikr* betyr nemlig kvit eller lys, noe som i høyeste grad karakteriserer den 2,5 km lange Bleiksstranda, eller Storsanden som den også kalles.

Og igjen kan bleiksværingene skilte med en norgesrekord: dette er faktisk Norges lengste strand. Stranda er et populært område for rekreasjon. Ikke bare til bading og soling på varme sommerdager, men også til

spennende utforskning på sollyse sommernetter så vel som stormende vinterdager.

Og vi kan nevne flere rekorder fra Bleik: Bygda, eller landsbyen, fikk nemlig elektrisk strøm fra vannkraft 50 år før resten av øyas befolkning fikk dette godet. Det skjedde i 1904, knapt slått av byene Hammerfest og Tromsø som fikk elektrisk lys noen år før. Men å skaffe vanlig husbelysning på landsbygda, der var Bleik først ute i Nord-Norge.

Bleiksøya:

Før vi forlater landsbyen helt, må vi ta med noen ord om Bleiksøya. Øya har en av de største bestander av lundefugler i Vesterålen, beregnet til ca 70.000 par. I tillegg hekker rundt 200 toppskarv, 1.000 par krykkjer, 200 par lomvi, 100 par alke samt noen få havsvaler på øya. Et stort antall gråmåse, svartbak, fiskemåse, tjeld og teist har også tilhold der. Bestanden av de fleste arter har hatt tilbakegang i seinere år, blant annet er havhesten nå helt borte. Til gjengjeld har

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

havørnbestanden vokst betraktelig siden ørna ble fredet på 1960-tallet. Det er nærliggende å tro at dette har en sammenheng. Men havørna hekker ikke på øya.

Bleiksøya har lang tradisjon som egg- og dunvær. Fortsatt rekkes (sankes) det egg etter et gammelt mønster, ofte med livet som innsats – der sankerne (eller rekkerne som de kalles her) henger utfor stupene med en lang pinne med pose på. Den brukes til å fiske opp egg fra reir som er umilig å nå med menneskehand. Så blir bøttene med egg, hundrevis av egg fra ulike fugler, fordelt etter sort og gårder nede i Eggholla, ei grasslette ved fjellfoten.

Sjefen for rekkerlaget kalles «Øykongen», og han ser til at denne fordelinga skjer på forskriftsmessig måte. Han påser også at de dristigste sankerne får sin «rekkarpart». Først blir eggene delt mellom de seks hovedbrukene, så deles disse opp i mindre gårdsparter. Det som begynte med seks store hauger, blir når alle fordelingene er over til masse små eggrauker i graset på den faste delingsplassen. Å være vitne til og få være med på ei slik sanking er en opplevelse, kan jeg love.

Eggrekkinga foregår fra begynnelsen av mai til midt i juni. Fra 15. april til 31. juli er Bleiksøya fredet, og da er det ikke tillatt for «uvedkommende» å gå i land. Men organisert fulglesafari rundt øya arrangeres hele sommersesongen, gjerne kombinert med en fisketur på havet.

Det kan kanskje også være nevnt at Bleiksøya i likhet med Torghatten ved Brønnøysund har et hull som går rett gjennom toppen. Men denne åpninga er ikke synlig fra land, bare fra et bestemt punkt på sjøen like utenfor øya; ellers må man faktisk helt opp til hullet for å oppdage det. Også et artig innslag i en tur til øya!

Som havna skulle fortelle i klartekst, har Bleik ei stor fiskeflåte som driver profesjonelt fiske i stor stil.

Eggdeling i Bleiksøya fra 1980

Vi kan imidlertid ikke forlate Bleik uten å ha nevnt «Smeden», *Sigurd Jacobsen*. Sjøl da han satt på Stortinget, gikk han bare under navnet «Smeden fra Bleik». Sigurd var født i 1893, og var en etterspurt smed. Særlig

var hans dregger av ulike størrelser veldig populære. I 1936 ble han valgt inn på Stortinget, som eneste representant for Samfunnspartiet. Dette var en sensasjon, og mange flirte av denne mannen med de utradisjonelle meningene. Men smeden lot seg ikke av pinnen.

Hans store kampsak på Stortinget var nemlig å få fjernet renta og skatten – og kjempe for Nord-Norge. Folkets økonomiske frigjøring, var hans filosofi. Men som regel ble han stående aleine med sine forslag, og etter én periode på tinget forsvant både han og partiet ut av norsk politikk – og smeden var tilbake i smia. Det var imidlertid ikke nok, som det arbeidsjernet han var. I 1941 overtok han hermetikkfabrikken Bleik Canning med 80 ansatte. Den fabrikken måtte legge inn årene midt på 1950-tallet.

Veien Bleik–Andenes:

Noen ord om denne veien til Andenes; det var det *kvinnfolka på Bleik* som fikk til. I hvert fall var det takket være dem at den ble påbegynt. Med penger de samlet inn – 2.000 kroner – fikk de i bygd første etappe av en provisorisk vei fram til fjellet. Men forbi Bleikskleiva kom de ikke med den tids handredskaper. Så for å sikre folk som tok sjansen på å forsere ura, ble det boltet fast en kjetting som de kunne holde seg i.

Det ble for flaut for herr Staten, som da kom på banen med ei skikkelig bevilgning som gjorde det mulig å komme seg rundt fjellet. Først ble det bare sprenget ut et hakk i fjellsida, slik at man fikk bygd en vei rundt. Veien sto ferdig i 1917 og to år seinere passerte den første bilen gjennom Kleiva. Men bilkjøring var bare tillatt i en time på formiddagen og halvannen time på ettermiddagen – på hverdager! Tunnelen kom først på 1970-tallet.

Men tilbake til kvinnfolkan på Bleik: Da staten overtok ansvaret for veien mellom Bleik og Andenes, satte kvinneforeninga i gang med å samle inn penger til vei i motsatt retning, altså til Stave. De arrangerte veifester og utflukter med salg av rømmegrøt og sviskekompott med fløtemelk. Det var ikke uten grunn at kvinneforeninga bare gikk under navnet *Veimisjonen*. Også denne gangen kom staten haltende etter med penger til såkalt nødsarbeid, og først i 1952 sto også den ferdig.

Andøya Rakettskytefelt:

Dette anlegget ble etablert i 1962 og er fortsatt Norges eneste senter for oppskytning av vitenskapelige raketter. (Hørte vi om en ny norgesrekord?) Sentret trekker til seg forskere fra hele verden som kommer for å studere atmosfæren.

Andøya Rakettskytefelt ble “verdenskjent” i 1995 da en rakett (SCIFER) derfra var nær ved å utløse tredje verdenskrig. Grunnet manglende varsling internt i Russland misforsto President Jeltsin situasjonen og åpnet nesten den svarte kofferten for å svare på «angrepet». Dette er ikke noen fleip! Kilder har i etterkant avslørt at verden bare var noen minutter unna en atomkrig – på grunn av denne interne glippen i vårt store naboland. Det hører med til historien av raketten aldri kom ut av kurs, men fulgte den banen den skulle ha iht de diplomatiske varsler som var sendt ut til alle land, og at den landet nord for Svalbard som planlagt.

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

Andenes:

Så er vi tilbake på Andenes, og på veien fram til havna tar jeg sjansen på å repetere noen av de kunnskapene dere sikkert allerede har ervervet om stedet.

Historisk resymé: Andenes' beliggenhet som et nes ut i storhavet har preget dets historie gjennom alle tider – enten det handlet om fiske, kvalfangst, forsvar, romfart og turisme.

Trolig har det vært bosetting her like lenge som på Stave og Bleik. Men

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

den første kjente bosettinga stammer fra tidlig 1100-tall. På 1500- og 1600-tallet drev nederlendere kvalfangst fra Andenes og på 1600-tallet etablerte det første handelshuset seg her, som drev jektefart med fisk til Bergen. Så kom pomorene for å kjøpe fisk. Handelen skjøt fart og folk fra hele landsdelen kom hit for å være med på oppturen. På 1800-tallet var Andenes det største fiskeværet i hele Vesterålen.

Flyplassen: Andenes flyplass ble, som tidligere fortalt, opprinnelig bygd som militær flyplass på 1950-tallet. Den ble en viktig brikke i vårt NATO-orienterte forsvar mot øst. På 1960-tallet ble den også åpnet for sivil luftfart.

Seinere ble Andenes base for Orionflyene, som overvåker våre havområder.

Sjøl om neppe alle som ble jaget fra Haugnes ville skrive under på det, fikk flyplassen stor betydning for kommunen – og særlig Andenes. På et tidspunkt var dette kommunens største arbeidsgiver, med opptil hundre sivilansatte på lønnslista (i 1966).

Takket være flyplassen fikk stedet ei skikkelig havn, skikkelig vannforsyning og oppgradert elektrisitet.

Den ga også betydelig vekst i folketallet, da det fulgte med en stor koloni militært personell. Men det meste av de militære anleggene er i de seinere åra lagt ned – som over alt ellers i landet. Det har medført sterkt fall i folketallet i kommunen. På det meste hadde Andøy kommune mer enn 8.100 innbyggere ; i dag er tallet nede i 5.400, kanskje enda færre. Halvparten bor her på Andenes.

I 1964 ble det startet sivil flytrafikk her, da SAS involverte Andenes i sitt stamrutenett. Men trafikkgrunnlaget ble for dårlig, så i 1976 ble Andenes degradert til en kortbaneflyplass, som Widerøe nå betjener med sine noe mindre fly.

Gårdshaugen: Men sjøl om flyplassen fikk stor betydning og ga grunnlag for veksten i siste halvdel av 1900-tallet, er det likevel havet og fisken som alltid har vært selve livsnerven i Andenes-samfunnet. Vi kommer nå opp på den gamle gårdshaugen der det er reist et monument over 30 fiskerne som omkom under en storstorm i 1821. Bautaen ble avduket ved hundreårsminnet for ulykka. Den utløste på mange måter det som skulle gi Andenes sin sterke status som fiskevær: losstasjon i 1850, fyret i 1859 og den første moloen i 1895. De var med å sikre den næringsmessige framgangen stedet fikk på 1800- og 1900-tallet.

Før jeg sier mer om det, må jeg tilbake til gårdshaugen. Dette er Nordens største *mødding*; en gårdshaug med kulturlag fra rester av gammer, hus, fjøs, gjødsel, matrester og skrot opp gjennom tida. Siste tilførsel fikk vi da Andenes brant i 1886 og i 1948. Gårdshaugen er sju meter høg på det meste, 50 meter brei og 260 meter lang. Så her under dagens gater og bebyggelse ligger det mye Andenes-historie!

Veita:

Bebyggelsen her på høyre side har sikkert også mye historie å fortelle; dette er nemlig «arbeiderkvartalet» fra 1900-tallet. Her sto husene tett i tett i ei klynge, og dannet nesten en egen bydel. Og hvert lille hus rommet gjerne flere familier. I ei av rorbuene bodde tre familier med åtte mennesker på to rom. Ennå på 1970-tallet bodde det folk i disse husene.

Mange ville rive hele kvartalet, men andre ønsket å bevare deler av denne historia for etterslekta. Og det var bevaringsinteressene som vant.

Trondhjemsbukta:

Det var i denne bukta, kalt Trondhjemsbukta, at de store båtene ankret opp da de kom til Andenes for å kjøpe fisk. Før moloene ble bygd, var dette den mest skjerma havna mot sørvest-været. Til gjengjeld tok nordavinden godt. Men navnet Trondhjemsbukta fikk den nok på grunn av at det var her fiskekjøperne holdt til. Og de var gjerne byborgere sørfra – som Trondheim. Her på Lankanholmen var det en gang seks fiskebruk, en hermetikkfabrikk og et fryseri for akkar (brukt til agn). Hvert bruk hadde egne rorbuer, som de leide ut til fiskere som kom langveis fra, særlig under skreifisket på vinteren. På den måten sikret fiskekjøperne seg lojale fiskere som leverte fangstene til han de bodde hos. I 1850 ble det registrert 1.000 fiskere som dreiv sommerfiske for Andenes.

Moloene:

I sommerhalvåret gikk det sånn høvelig greit å ha småbåtene liggende på svai i havna. Men da nordvesten satte inn på vintrene, ble båter ofte slått mot hverandre eller kastet på land og ødelagt. Riktignok var det strender der småbåtene kunne dras på land, men de beste landingsplassene tilhørte væreieren og var ikke tilgjengelig for de tilreisende fiskerne.

Da også flere store båter forliste i fjæresteinene under en storstorm i 1881, kom kravet om å gjøre havna tryggere. Andenes var rundt 1880 den største eksporthavna for fisk i hele Vesterålen, behovet for anløp av større båter økte og kravet om havneutbygging fikk større tyngde.

Løsninga ble å bygge moloer som beskyttelse mot storhavet.

Først ble det bygd en 210 meter lang molo fra fyret på vestsida av været, se fig. Den ble påbegynt i 1895 og sto ferdig i 1904. Det ble bare arbeidet i sommerhalvåret, og da kunne det være opptil hundre mann i aksjon. Steinblokker på ti tonn ble fraktet fram til moloen med jernbane fra en

steinbrudd på land. Men det ble også fraktet steinblokker helt fra Senja. Dette var den første såkalte rausmoloen som ble bygd i Norge, en teknikk som seinere skulle bli den mest vanlige for slike anlegg.

Moloen ga store ringvirkninger for fiskeværet og folketallet vokste fra 745 innbyggere i 1900 til 1.200 i 1920. Da var det hele 80 motoriserte fartøyer som soknet til Andenes.

Men havneutbygginga fortsatte. Skarbarmolen sto ferdig i 1932 og moloen østover fra Revet i 1958 (flyplasseffekten). Andenes hadde med det fått det mest omfattende moloanlegget i hele landet.

Den gode havna sammen med godt fiske og trålerleveranser førte til ny vekst. Rundt andre verdenskrig hadde Andenes på det meste 19 fiskekjøpere og 20 butikker. Og så kom som nevnt flyplassen som ga sine ringvirkninger. Andenes blomstret!

Middelalderkirkegården:

Her innafor murene har det stått fem kirker, den første allerede før 1100. Men etter at den femte middelalderkirka ble revet omkring 1870, ble den nye bygd lenger sør i været. Noe av den gamle og unike kirkekunsten ble berget og er nå oppbevart ved Tromsø Museum. Kirkegården var i bruk fram til kirka ble flyttet, og er siden fredet.

Fyret:

Tidlig på 1800-tallet så man behov for fyr flere steder langs kysten i Nord-Norge. Og Andenes pekte seg ut som et av stedene som fikk topprioritet. To år tok det å bygge det, og sto ferdig i 1859. Det er 40 meter høgt, med 148 trappetrinn og lyset har en rekkevidde på 18 nautiske mil – rundt 33 kilometer. Vanlig byggematerial for slike fyr var stein, men her valgte den danske fyreksperter som fikk ansvaret for oppføringa å bygge tårnet i støypjern og føre det innvendig med murstein.

Det arrangeres guida bestigning fem ganger daglig (første kl 12 og siste kl 17) i sesongen. Og alle som når toppen belønnes med diplom. Uansett er det en opplevelse – både bestigninga og utsikta, så få med dere det.

Om dere kjøper Andenespasset til 100 kroner, får dere også adgang til Nordlyssentret, Hisnakul, Polarmuseet, Øymuseet og Øvergårdbrygga – alle stedene varmt anbefalt.

Foto: Kolbjørn Blix Dahle

Kort om de ulike opplevelsespostene:

Kvalsentret: Her er utstillinger om kvaler og kvalforskning, med omvisning. Det vises også et bildespill om samme tema. Ellers kan de som måtte ønske å bli medlem av The Royal International Whale Safari Club skaffe seg medlemskap her. I tillegg til at det er et varig minne fra Andenesbesøket, støtter man også kvalforskninga.

Det er selvfølgelig på kvalsentret man booker seg på kvalsafariene. Slike guida turer kjøres opp til fire ganger per dag ved behov – når været tillater det. Men kommer båten seg ut, er det nesten garantert at dere vil se kval; treffprosenten ligger nemlig på hele 95 prosent. Men om de ikke skulle finne kval på en tur, får alle en ny sjanse – gratis. En slik båttur ut til de største kvalene, spermasettene, tar normalt tre til fem timer.

Foto: Hvalsafari A/S

HISNAKUL:

Dette litt merkelige navnet er en forkortelse for historie, natur og kultur. Altså et natursenter som skildrer naturelementene i møte med menneskene i et nordnorsk kystmiljø – altså her på Andøya. Sentret ligger i en nedlagt fiskehall og gir garantert nye kunnskaper om sjøfuglelivet, nordlyset, naturen,

fiskeriene og kulturhistoria.

Nordlyssentret: er et infoanlegg med utstillinger og modeller som visualiserer nordlysets hemmeligheter og forteller om fysikken i atmosfæren – og virksomheta ved Andøya Rakettskytefelt. Det er rakettskytefeltet sammen med Norsk Teknisk Museum som har produsert utstillinga.

Polarmuseet: er et lokalt fangst- og fiskermuseum, der hovedvekta i utstillinga er lagt på fangstmannen Hilmar Nøis sine overvintringer på Svalbard.

Polarmuseet i den gamle doktorgården – Øymuseet i garasjen til høyre

Øymuseet: er Andøy kommunes bidrag til Skulpturlandskap Nordland, der kunstneren Raffael Rheinsberg har samlet bruk- og kastobjekter i en garasje, en slags studie av vårt moderne forbrukersamfunn.